

e-ISSN 3083-6018

SOCIAL DEVELOPMENT: Economic and Legal Issues

<https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel>

Distinguishing War Crimes and Military Criminal Offences in the Legislation of Ukraine: Theoretical and Practical Aspects

Sviatoslav Mykhailov ^{1*} ● Nina Rohatynska ²

¹ West Ukrainian National University (Ukraine). PhD Student.

² West Ukrainian National University (Ukraine). Head of the Department of Criminal Law and Procedure, Doctor of Science in Law, Professor.

* **Corresponding Author**, e-mail: sviat.mykhailov@gmail.com

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Research Article

DOI:

[10.70651/3083-6018/2026.3.22](https://doi.org/10.70651/3083-6018/2026.3.22)

Received:

18 February 2026

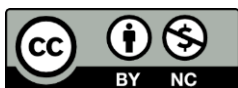
Accepted:

20 March 2026

Published online:

23 March 2026

Copyright © 2026 by authors

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution—NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

The article addresses the distinction between war crimes (Article 438 of the Criminal Code of Ukraine) and military criminal offences (Chapter XIX of the Criminal Code) in light of the 2024 implementation reform. The purpose of the study is to identify the theoretical and normative grounds for this distinction, to analyze the case law of the Grand Chamber of the Supreme Court, and to formulate de lege ferenda proposals consistent with international humanitarian law and the practice of the International Criminal Court. The methodology comprises dialectical, formal-legal, systemic-structural, comparative-legal and historical-legal methods. A comparative dogmatic analysis of the two categories was carried out across the four elements of the corpus delicti. It is established that they differ in their object (the international legal order versus the established order of military service), the actus reus (a blanket construction with a contextual element and a nexus link versus a casuistic construction), the subject (a general subject coupled with the institution of command responsibility under Article 31-1 versus a special subject) and the mens rea. The overlap is confined to a situational feature: both categories arise predominantly in wartime, which creates an illusion of their proximity. The article analyses the ruling of the Grand Chamber of the Supreme Court of 28 February 2024 in case No. 415/2182/20, which established the principle *lex specialis derogat legi generali*: serious violations of IHL norms are qualified solely under Article 438. A comparison with the legislation of Poland, Germany and France shows that, following Law No. 4012-IX, Ukraine has settled into an incorporation model close to the Polish one. Four proposals are substantiated: introducing a legal definition of a war crime in Article 438; modernizing Articles 432–435 as a reserve mechanism rather than decriminalizing them; supporting the incorporation path of implementing the Rome Statute; and refining Article 49 on the non-application of statutes of limitation to war crimes.

KEYWORDS

war crimes; military criminal offences; Article 438 of the Criminal Code; distinction of corpora delicti; competition of criminal-law norms; command responsibility; Rome Statute; international humanitarian law.

e-ISSN 3083-6018

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК: економіко-правові проблеми

<https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel>

Розмежування воєнних та військових кримінальних правопорушень у законодавстві України: теоретичні та практичні аспекти

Святослав І. Михайлов 1* ● Ніна З. Рогатинська 2

¹ Західноукраїнський національний університет (Україна). Аспірант.

² Західноукраїнський національний університет (Україна). Завідувач кафедри кримінального права та процесу, д-р юрид. наук, професор.

* Автор-кореспондент, e-mail: sviat.mykhailov@gmail.com

СТАТТЯ

АНОТАЦІЯ

Дослідницяка

DOI:

[10.70651/3083-6018/2026.3.22](https://doi.org/10.70651/3083-6018/2026.3.22)

Отримана:

18.02.2026 р.

Прийнята:

20.03.2026 р.

Опублікована:

23.03.2026 р.

Авторське право

© 2026 авторів

Цей твір

ліцензовано на

умовах Ліцензії

Creative Commons

«Із Зазначенням

Авторства –

Некомерційна 4.0

Міжнародна»

(CC BY-NC 4.0).

Статтю присвячено розмежуванню воєнних (ст. 438 Кримінального кодексу України) і військових (Розділ XIX КК) кримінальних правопорушень у світлі реформи 2024 року. Мета дослідження – виявити теоретичні й нормативні підстави такого розмежування, проаналізувати практику Великої Палати Верховного Суду та сформулювати пропозиції *de lege ferenda*, узгоджені з міжнародним гуманітарним правом і практикою Міжнародного кримінального суду. Методологію становлять діалектичний, формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий та історико-правовий методи. Проведено порівняльну догматичну характеристику двох категорій за чотирма елементами складу. Установлено, що вони різняться за об'єктом (міжнародний правопорядок проти встановленого порядку несення військової служби), об'єктивною стороною (бланкетна конструкція з контекстуальним елементом і *pexus*-зв'язком проти казуальної конструкції), суб'єктом (загальний з інститутом командної відповідальності за ст. 31-1 КК проти спеціального) та суб'єктивною стороною. Збіг обмежених ситуаційною ознакою – проявом обох категорій переважно у воєнний час, що породжує ілюзію їх близькості. Проаналізовано постанову Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20, яка закріпила принцип *lex specialis derogat legi generali*: серйозні порушення норм МПП кваліфікуються виключно за ст. 438. Порівняння із законодавством Польщі, Німеччини і Франції показало, що після Закону № 4012-IX Україна укорінилася в інкорпораційній моделі, близькій до польської. Обґрунтовано чотири пропозиції: закріплення легальної дефініції воєнного злочину в ст. 438 КК; модернізацію ст. 432–435 КК як резервного механізму, а не їх декриміналізацію; підтримку шляху імплементації Римського статуту; доопрацювання ст. 49 КК щодо незастосування строків давності до воєнних злочинів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

воєнні злочини; військові кримінальні правопорушення; стаття 438 КК; розмежування складів; конкуренція кримінально-правових норм; командна відповідальність; Римський статут; міжнародне гуманітарне право.

1. Introduction

Збройна агресія Російської Федерації, що 24.02.2022 переросла в повномасштабне вторгнення, перевела переслідування за порушення законів і звичаїв війни з площини академічної в площину практичну. За даними Офісу Генерального прокурора, наведеними у різних наукових роботах, до грудня 2025 року в Єдиному реєстрі досудових розслідувань обліковано майже 200 тисяч проваджень за ст. 438 КК [1]. Вироком завершилася лише незначна їх частка. Жодна континентальна правова система XXI століття не працювала з масивом такого порядку. Перед слідчими, прокурорами, суддями й науковцями постало подвійне завдання, адже потрібне не тільки кількісне документування, а й вивірена кваліфікація. А це вимагає чіткого розмежування воєнних злочинів і правопорушень, передбачених іншими розділами КК, передусім Розділом XIX про військові кримінальні правопорушення.

Розмежування ускладнюють три обставини. Перша – мовна. В українській мові прикметники «воєнний» і «військовий» походять від близькозвучних, але різних коренів. У позаюридичному вжитку вони змішуються, і це змішування проникає в правову практику.

Друга обставина – історична. Ст. 438 КК і норми Розділу XIX формувалися окремо одна від одної. Воєнні злочини ввійшли в національне право як міжнародно-правовий інститут із прийняттям КК 2001 року. Норми Розділу XIX мають коріння в радянській військово-кримінальній доктрині. Співіснування цих пластів породжує конкуренцію норм, коли діяння військовослужбовця підпадає під обидва.

Третя обставина – реформа 2024 року. Ратифікацію Римського статуту Законом № 3909-IX від 21.08.2024 [2] доповнило прийняття імплементаційного Закону № 4012-IX від 09.10.2024 (чинний із 24.10.2024) [3]. Цей акт увів інститут командної відповідальності (ст. 31-1), окремий склад «Злочини проти людяності» (ст. 442-1), оновив ст. 442 і ст. 438 та скоригував норми Загальної частини щодо універсальної юрисдикції. Альтернативні законопроекти № 11538 [4] і № 11539 [5] від 02.09.2024 пропонували винести міжнародні злочини в окремий акт. Законодавець їх не підтримав і обрав інтеграцію норм Римського статуту в чинний КК.

Мета дослідження – виявити теоретичні й нормативні підстави розмежування воєнних (ст. 438 КК) і військових (Розділ XIX КК) кримінальних правопорушень, проаналізувати практику Великої Палати Верховного Суду та сформулювати пропозиції законодавчих змін.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: дослідити поняттєво-термінологічне співвідношення двох категорій; провести їх порівняльну характеристику за елементами складу з урахуванням новел Закону № 4012-IX; проаналізувати позицію Великої Палати ВС щодо конкуренції ст. 438 КК і Розділу XIX; порівняти законодавство Польщі, Німеччини й Франції; оцінити наслідки такої реформи та запропонувати шляхи вдосконалення законодавства.

2. Literature Review

Системний виклад складів Розділу XIX, їх класифікацію за видовими об'єктами та аналіз родового об'єкта військового правопорядку запропоновано в монографії М. І. Карпенка [6]. Поняття, систему й проблеми кваліфікації військових злочинів опрацьовано в дисертації С. О. Харитонова [7]. Об'єкт військових службових правопорушень розкрито в працях Л. О. Олещук [8]. Узагальнену характеристику складів Розділу XIX досліджено в роботах Н. В. Коломієць і А. В. Бровка [9].

Дослідження воєнних злочинів активізувалося після 2014 року, коли ст. 438 КК почала застосовуватися на практиці. І. В. Гловюк провела емпіричний аналіз вироків за цією статтею та систематизувала правові елементи воєнних злочинів – *actus reus*, *mens rea*, контекстуальні елементи [10]. Проблеми кваліфікації, бланкетну природу ст. 438 КК і практику додаткової кваліфікації дослідили Н. В. Коломієць і Є. Ю. Лугина [11]. Конкуренцію ст. 438 КК зі складами проти власності проаналізував Ю. В. Орлов [12].

Окрему й найновішу хвилю становлять праці про реформу 2024 року. Опорним джерелом тут є аналітика І. В. Гловюк щодо новел КК і КПК у зв'язку з імплементацією Римського статуту [14]. Концепцію виокремлення міжнародних злочинів в окремий акт надав М. І. Карпенко [15]; від підходу якого законодавець де-факто відмовився. Термінологічні розбіжності

законопроектів № 11538 і № 11539 з Римським статутом критично розібрав К. П. Задоя [16]. Правову природу командної відповідальності (ст. 31-1 КК) дослідили Н. А. Федорович [17] та К. М. Плутицька з К. О. Ковтун – як щодо поняття воєнних злочинів [18], так і щодо стандарту відповідальності командирів і начальників [19]. Інституційну позицію відображено в Дайджесті судової практики Великої Палати ВС [20]. Для розуміння бланкетної відсилки ст. 438 КК зберігає значення Дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права МКЧХ за редакцією Ж.-М. Хенкертса і Л. Досвальд-Бек, що систематизувало 161 звичаєву норму [21].

Емпіричний вимір проблеми висвітлив М. В. Карчевський. Його статистичний аналіз показав, що військові правопорушення стали домінуючим сегментом сучасної кримінальної статистики й сягнули у 2025 році 36,2% облікованих проваджень [22].

Внесок цієї статті полягає в інтеграції найновіших новел КК (ст. 31-1, 442-1, оновлені ст. 442 та 438) у системне зіставлення з нормами Розділу XIX і трьома моделями кодифікації континентального права.

3. Problem Statement

Дослідницьку проблему ми формулюємо на трьох рівнях.

Перший – термінологічний. Українське право послідовно розвело терміни «воєнний» (стан збройного протистояння) і «військовий» (організаційна структура Збройних Сил) лише із Законом № 2617-VIII від 22.11.2018 (чинний із 01.07.2020). Цей акт запровадив інститут кримінальних проступків і перейменував Розділ XIX на «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» [23]. Словесна подібність прикметників збереглася, а в неюридичному дискурсі змішування триває. Головна проблема цього рівня – відсутність легальної дефініції «воєнного злочину» в КК. Для військового правопорушення таку дефініцію містить ст. 401 КК. Якщо взяти до порівняння Францію, то у неї це закріплено на нормативному рівні у ст. 461-1 Code pénal [24].

Другий – догматичний. У доктрині бракує системного зіставлення двох категорій за всіма чотирма елементами складу з урахуванням новел Закону № 4012-IX – інституту командної відповідальності (ст. 31-1), оновленої ст. 438, нової ст. 442-1 і модернізованої ст. 442. Дослідження зазвичай зосереджуються або на окремих складах ст. 438 КК, або на нормах Розділу XIX, не пропонуючи інтегрованої моделі співвідношення.

Третій – правозастосовний. Велика Палата Верховного Суду в постанові від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20 сформулювала правило пріоритету ст. 438 КК над іншими нормами Особливої частини, яку доктрина зводить до *lex specialis derogat legi generali* [25]. Воно визначає й розв'язання конкуренції ст. 438 КК зі ст. 432–435 КК. Для військових командирів закріплено формулу «знав або, за обставин, що склалися на той час, повинен був і міг знати». Для інших начальників діє формула «знав або свідомо ігнорував інформацію, яка явно вказувала» на вчинення підлеглими відповідних злочинів. Оцінка цих формул та її практичні наслідки лишаються відкритими.

Розв'язання цих трьох рівнів потребує комплексу наукових методів і опори на джерельну базу, що охоплює національне законодавство в найновішій редакції, міжнародні договори, доктрину та практику міжнародних судів.

4. Methods and Materials

Методологічну основу становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод застосовано для з'ясування суперечностей між нормами Розділу XIX і ст. 438 КК та тенденцій розвитку законодавства про відповідальність за діяння, пов'язані зі збройним конфліктом. Формально-юридичний метод використано для аналізу диспозицій ст. 401 і 438 КК (у редакції Закону № 4012-IX) [3], ст. 31-1, 442, 442-1 КК, ст. 461-1 Code pénal Франції [24], §§ 4, 14, 15 Völkerstrafgesetzbuch ФРН [29] і ст. 117–126 Кодексу карного Польщі [30]. Системно-структурний метод дав змогу визначити місце норм про воєнні та військові правопорушення в архітектурі Особливої частини КК і їхні зв'язки з Загальною частиною. Порівняльно-правовий метод склав основу підрозділу 5.4 із зіставленням польської, німецької та французької моделей. Історико-правовий метод застосовано для встановлення генези

криміналізації порушень законів і звичаїв війни – від радянських кодифікацій до реформи 2024 року. Методи тлумачення (лінгвістичне, систематичне, телеологічне) задіяно при аналізі формули «інші порушення законів та звичаїв війни» у ст. 438 КК.

Джерельну базу утворюють кілька груп. Це Конституція України [26], Кримінальний кодекс [27] у редакції 2025 року та Кримінальний процесуальний кодекс [28]. Це закони України № 3909-IX [2] і № 4012-IX [3]. Це чотири Женевські конвенції 1949 року з Додатковими протоколами [31], Римський статут МКС [32] і Дослідження звичаєвого МГП МКЧХ [21]. Це постанова Великої Палати ВС від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20 [25], вироки Солом'янського районного суду м. Києва від 23.05.2022 [33] і Новозаводського районного суду м. Чернігова від 02.11.2022 [34], рішення ЄСПЛ у справах Kononov v. Latvia [35] і Korbely v. Hungary [36]. Це також деякі наукові праці українських і зарубіжних авторів.

5. Results and Discussion

5.1. Поняттєво-термінологічне розмежування

Розмежування починається на лексичному рівні, де українська правова мова стикається з омонімічною спорідненістю. Прикметники «воєнний» і «військовий» походять від різних іменників. Перший – від «війна» (bellum), другий – від «військо» (armed forces). Перший вказує на стан збройного протистояння як юридичний факт. Другий – на організаційну структуру, що цьому протистоянню служить. У польській (“wojenny – wojskowy”), німецькій (“Kriegs- – Militär-”) і французькій (“de guerre – militaire”) традиціях це розрізнення витримане послідовно. Воно не дозволяє змішувати правопорушення двох різних предметів регулювання. Українська правова мова почала проводити цю межу в праві лише з 2018–2020 років.

Хронологія законотворчих новел підтверджує таку затримку. Ключовою віхою став Закон № 2617-VIII від 22.11.2018, що набув чинності 1 липня 2020 року. Він запровадив інститут кримінальних проступків і замінив у більшості розділів термін «злочин» на «кримінальне правопорушення». Розділ XIX отримав сучасну назву. Дальшу модернізацію ст. 438 КК здійснив Закон № 4012-IX, який оновив диспозицію статті у зв'язку з ратифікацією Римського статуту. Від цих змін вказані терміни нарешті розведено на нормативному рівні. Водночас проблему це не вичерпало: словесний паралелізм лишається, а в журналістських, аналітичних і подеколи доктринальних текстах змішування триває.

Інший вимір проблеми, на нашу думку, глибший за лексичний. Ч. 1 ст. 401 КК містить чітку легальну дефініцію військового правопорушення. Це передбачені цим розділом правопорушення проти встановленого порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Щодо воєнних злочинів законодавець обмежується описом діянь у ст. 438 КК і збірним терміном «порушення законів та звичаїв війни». Самого поняття «воєнний злочин» КК не визначає – його зміст відсилається до міжнародного права і його тлумачення. Реформа 2024 року цю прогалину не закрила, адже ст. 438 КК і в новій редакції легальної дефініції не містить.

Цю асиметрію ми розцінюємо як суттєвий недолік регулювання, і на те є три причини. По-перше, вона ускладнює застосування ст. 438 КК на етапі досудового розслідування. Слідчий і прокурор позбавлені нормативного орієнтира та працюють із різнорівневими джерелами – від ст. 8 Римського статуту [32] до Дослідження звичаєвого МГП МКЧХ 2005 року зі 161 нормою [21].

По-друге, відсутність дефініції створює простір для довільних інтерпретацій контекстуального елемента, як обов'язкової юридичної ознаки воєнних злочинів, – наявності збройного конфлікту і nexus-зв'язку (про що йдеться в підрозділі 5.3).

По-третє, така прогалина не відповідає вимозі передбачуваності кримінального закону за ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [37]. Цей стандарт розвинуто в практиці ЄСПЛ – у справах Kononov v. Latvia (заява № 36376/04, рішення від 17.05.2010) [35] і Korbely v. Hungary (заява № 9174/02, рішення від 19.09.2008) [36]. Відсутність дефініції констатують і новітні дослідження [1; 18].

У міжнародному праві воєнні злочини належать до core international crimes – поряд із геноцидом, злочинами проти людяності та злочином агресії. Цю четвірку охоплює поняття «найтяжчі злочини, що викликають заклопотаність усього міжнародного співтовариства»

(преамбула Римського статуту). Законом № 4012-IX законодавець привів національне право у відповідність до цієї системи. Окрім оновлення ст. 438 (воєнні злочини) і ст. 442 (геноцид), КК доповнено самостійним складом «Злочини проти людяності» (ст. 442-1), що раніше був прогалиною. Військові правопорушення мають іншу, внутрішньодержавну природу. Вони не описані в міжнародних договорах, не підлягають універсальній юрисдикції і регулюють правопорядок усередині конкретних збройних сил.

Юридичні підходи до співвідношення цих категорій досі не уніфіковані. М. І. Карпенко обстоював обов'язкову законодавчу диференціацію міжнародних і національних злочинів. Він пропонував винести норми про міжнародні злочини в окремий акт або перенести їх на початок Особливої частини КК [15]. Цей підхід законодавець не підтримав: Законом № 4012-IX обрано інтеграцію в наявну архітектуру. К. П. Задоя в розборі законопроектів № 11538 і № 11539 наголошував на їх термінологічних розбіжностях із Римським статутом – приміром, на хибній заміні «обернення в рабство» (enslavement) на «поневолення» [16]. Цей аналіз зберігає вагу як ретроспективний аргумент на користь обраної моделі. Ми поділяємо критику термінологічної невпорядкованості. Водночас першочерговим заходом вважаємо закріплення в самій ст. 438 КК легальної дефініції воєнного злочину з прямою відсилкою до конкретних інструментів – Женевських конвенцій 1949 р., Додаткових протоколів 1977 р., Римського статуту та звичаєвих норм МГП. Такий крок усуне проблему передбачуваності й створить основу для уніфікації практики.

Отже, воєнний злочин і військово правопорушення збігаються лише в часовому й частково ситуативному вимірах. За генезою, об'єктом, нормативним джерелом, режимом давності та юрисдикцією це два самостійні інститути. Лексична близькість найменувань – радше історичний рудимент, ніж ознака правової спорідненості.

5.2. Порівняльна догматична характеристика складів кримінальних правопорушень

Розмежування доцільно проводити послідовним зіставленням за чотирма елементами складу злочину – об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом і суб'єктивною стороною. Аналіз кожного переконує, що йдеться про відмінні за природою феномени. Лексична схожість найменувань і часткове накладання сфер у часі цього не спростовують.

5.2.1. Об'єкт кримінального правопорушення

Ст. 438 КК віднесено до Розділу XX Особливої частини – «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Назва розділу вказує на родовий об'єкт. Це відносини, що забезпечують мир, безпеку людства та функціонування міжнародного правопорядку. Цей правопорядок сформований Статутом ООН, чотирма Женевськими конвенціями 1949 року, Додатковими протоколами 1977 року та звичаєвими нормами МГП. Безпосереднім об'єктом є встановлений МГП порядок ведення збройного конфлікту. Додатковими – життя, здоров'я, гідність захищуваних осіб (цивільні, військовополонені, медичний персонал), правовий режим окупованої території та культурні цінності [1]. Реформа 2024 року цю архітектуру підтвердила. Розділ XX доповнено складом «Злочини проти людяності» (ст. 442-1), що розширило родовий об'єкт без винесення норм за межі розділу [3].

Родовий об'єкт військових правопорушень має суто національний характер. У ч. 1 ст. 401 КК його окреслено як установлений законодавством порядок несення або проходження військової служби. Це правовідносини, що формуються військовими статутами та законодавством про військовий обов'язок. Усередині цього об'єкта виокремлюють вісім видових об'єктів – від порядку підлеглості (ст. 402–406 КК) до порядку поводження з військовополоненими (ст. 434 КК) [6; 8].

Принципова відмінність – у юридичній природі відносин, що перебувають під захистом держави. Ст. 438 КК захищає інтереси міжнародного співтовариства. Тому Конвенція ООН 1968 р. про незастосування строку давності до воєнних злочинів, ратифікована ще УРСР [38], поширюється саме на цю категорію. Розділ XIX охороняє внутрішньоорганізаційний правопорядок Збройних Сил, який лишається національним. Однопорядковими ці об'єкти ми не вважаємо. Воєнний злочин має ознаки норми *jus cogens* з імперативом універсальної юрисдикції. Військово правопорушення лишається у площині *jus dispositivum* національного рівня. Цей висновок має пряме значення для строків давності, амністії та юрисдикції.

5.2.2. Об'єктивна сторона

Об'єктивну сторону ст. 438 КК сконструйовано як бланкетну диспозицію з відкритим переліком. Це жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільних для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування заборонених засобів ведення війни, а також «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Завершальна формула «інші порушення» свідчить про відкритість конструкції. Закон № 4012-IX модернізував статтю, не змінивши цього принципу. Як зазначає І. В. Гловюк, така будова робить норму бланкетною. Для встановлення змісту діяння потрібне звернення до чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., Додаткових протоколів 1977 р., 161 норми звичаєвого МГП та ст. 8 Римського статуту [10; 21].

Об'єктивна сторона ст. 438 КК має два контекстуальні елементи. Перший – об'єктивне існування збройного конфлікту, міжнародного чи неміжнародного. Другий – nexus-зв'язок між діянням і конфліктом. Діяння має бути вчинене у зв'язку зі збройним протистоянням, а не поза ним. Відсутність хоча б одного елемента виключає кваліфікацію за ст. 438 КК. Саме це відмежовує воєнний злочин від звичайного правопорушення, вчиненого у воєнний час. Побутове вбивство військовослужбовця у відпустці далеко від зони бойових дій воєнним злочином не є, навіть у період воєнного стану.

Об'єктивна сторона військових правопорушень будується іншою технікою – казуальною. Кожна стаття Розділу XIX описує діяння вичерпно: непокоря (ст. 402), невиконання наказу (ст. 403), самовільне залишення військової частини (ст. 407), дезертирство (ст. 408), порушення правил несення вартової служби (ст. 418), мародерство (ст. 432). Жодна з цих норм не потребує звернення до міжнародного права. Усі вони описують внутрішньоінституційні порушення національного рівня.

Окрему групу становлять статті, де об'єктивна сторона перетинається з нормами МГП. Це ст. 432 (мародерство), ст. 433 (насильство над населенням у районі воєнних дій), ст. 434 (погане поводження з військовополоненими) і ст. 435 (незаконне використання символіки Червоного Хреста, Півмісяця, Кристала). Ці склади сформувалися ще в радянській доктрині, коли ст. 438 у сучасному вигляді була відсутня. Їх співіснування зі ст. 438 КК створює конкуренцію норм, яку Велика Палата ВС розв'язала на користь ст. 438 КК (підрозділ 5.3).

5.2.3. Суб'єкт кримінального правопорушення

Ст. 438 КК має загальний суб'єкт – фізичну осудну особу, що досягла шістнадцяти років (ст. 18 КК). Спеціальних ознак, як-от приналежність до збройних сил, диспозиція не вимагає. У провадженнях фігурують не тільки військовослужбовці ЗС РФ. Це й цивільні представники окупаційних адміністрацій, особи з окремих формувань і керівники пропагандистських структур держави-агресора.

Окремий пласт суб'єктів сформував Закон № 4012-IX, увівши інститут командної відповідальності у ст. 31-1 КК. За цією нормою відповідальності за діяння підлеглих, що сталися внаслідок нездійснення належного контролю, підлягають три категорії осіб. Це військові командири; особи, що фактично діють як військові командири; інші начальники. Для них передбачено диференційований стандарт *mens rea*, що відповідає ст. 28 Римського статуту. Для військових командирів діє стандарт «знав або, за обставин, що склалися на той час, повинен був і міг знати». Для інших начальників поріг доказування вищий: «знав або свідомо ігнорував інформацію, яка явно вказувала» на вчинення підлеглими таких злочинів. Ця диференціація – концептуально важлива новела. Вона знаменує перехід доктрини від традиційного підходу до співучасті, заснованого на безпосередній участі чи сприянні, до моделі відповідальності керівників за нездійснення контролю [17; 19].

Сфера дії ст. 31-1 КК обмежена переліком злочинів – ст. 437, 437-1, 438, 439, 442, 442-1 КК. Це агресія та злочини проти миру, воєнні злочини, незаконне поводження з культурними цінностями, геноцид і злочини проти людяності. Розширювати цю сферу на склади Розділу XIX чи загальнокримінальні норми законодавець не став. Ця ознака підсилює аргумент розмежування. Інститут командної відповідальності обслуговує саме найтяжчі міжнародні злочини й не охоплює військові правопорушення Розділу XIX.

Військові правопорушення мають спеціального суб'єкта. За ч. 2 ст. 401 КК це військовослужбовці Збройних Сил, Служби безпеки, Державної прикордонної служби, Національної гвардії та інших військових формувань, а також військовозобов'язані й резервісти під час навчальних або перевірних зборів. У юридичній сфері дискусійне питання, як от чи може цивільна особа бути виконавцем військового правопорушення. Ч. 3 ст. 401 КК це виключає: цивільні відповідають лише за співучасть. Принцип спеціальності суб'єкта є системоутворюючою ознакою Розділу XIX – без неї розділ втрачає внутрішню цілісність [9].

5.2.4. Суб'єктивна сторона

Суб'єктивна сторона ст. 438 КК – прямий або непрямий умисел, ускладнений усвідомленням обставин збройного конфлікту. Цей елемент *mens rea* запозичено з Елементів злочинів МКС. Обвинуваченому не обов'язково знати міжнародно-правову кваліфікацію конфлікту чи статус осіб. Йому має бути відомо про фактичні обставини, що породжують застосування МГП, – наявність збройного протистояння, статус потерпілих як осіб, що перебувають під захистом. Окремі форми воєнних злочинів потребують спеціального умислу – мети, не сумісної з законом, або мети залучення до участі у збройному конфлікті. Необережне вчинення воєнного злочину виключене.

Військові правопорушення характеризуються переважно умисною формою вини. Проте Розділ XIX містить і необережні склади. Це ч. 1 ст. 414 (порушення правил поведінки зі зброєю, що спричинило тяжкі наслідки), ст. 415 (порушення правил водіння або експлуатації машин) та окремі форми ст. 425 (недбале ставлення до служби). Така диференціація обумовлена специфікою служби. Низка правовідносин у Збройних Силах потребує підвищеної обережності. Без необережних складів частина небезпечних діянь лишилася б поза кримінально-правовою охороною.

Зіставлення складів дає підставу для висновку: воєнні та військові правопорушення розрізняються за всіма чотирма елементами. Збіг є лише за ситуативною ознакою – обидві категорії проявляються переважно у воєнний час. Це породжує ілюзію їх близькості. Інститут командної відповідальності (ст. 31-1) ще чіткіше відмежував категорії: механізм відповідальності керівників діє виключно щодо міжнародних злочинів і не розширюється на Розділ XIX. Ілюзія близькості є наслідком термінологічної невправності законодавця. Словесна подібність «воєнний/військовий» нав'язує концептуальне зближення двох відмінних явищ. Розв'язання проблеми лежить не в площині термінології, а в догматичній чіткості розмежування.

5.3. Судова практика розмежування воєнних і військових кримінальних правопорушень

Догматичний рівень розмежування за елементами складу впорядковано. На правозастосовному рівні протягом 2022–2025 років простежуються труднощі, спричинені одночасною дією Розділу XIX і ст. 438 КК. Найрепрезентативніше ці труднощі та підходи до них відображено в практиці Верховного Суду, дзеркалом якої є вироки за ст. 438 КК.

Цікавою для нас є Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року у справі № 415/2182/20 щодо осіб, засуджених за статтями 27, 28, 146, 260, 263, 437, 438 КК за участь у незаконному збройному формуванні на тимчасово окупованій частині Луганщини у 2014 році [25]. Велика Палата сформулювала кілька висновків, які безперечно заслуговують нашої уваги.

По-перше, ВП ВС вказала, що ст. 438 КК встановлює відповідальність не за акт агресії, а за порушення законів і звичаїв війни під час уже триваючого конфлікту, незалежно від правомірності самої війни. Цим проведено межу між ст. 437 (агресія) і ст. 438 (воєнні злочини). Перша норма захищає мир як стан міждержавних відносин і залежить від характеристики конфлікту. Друга діє безвідносно до оцінки конфлікту на рівні *jus ad bellum*. Така позиція відповідає доктрині ІСТУ, висловленій у рішенні Апеляційної камери у справі *Prosecutor v. Tadić* від 02.10.1995 [39].

По-друге (і це найважливіше для розкриття нашої теми), ВП ВС зафіксувала, що дії в умовах збройного конфлікту, які охоплюються заборонами МГП і становлять їх серйозне порушення, кваліфікуються лише за ст. 438 КК і додаткової оцінки за іншими статтями не потребують. За іншими статтями Особливої частини кваліфікуються діяння, що хоч і вчинені під час конфлікту,

але заборонами МГП не охоплюються. Так Велика Палата сформулювала загальне правило: ст. 438 КК витісняє інші норми Особливої частини, якщо діяння охоплене заборонами МГП. У самій справі за цим правилом усунуто зайву кваліфікацію за ст. 146 КК. Таким чином, доктрина зводить таке співвідношення до *lex specialis derogat legi generali*; воно поширюється і на ст. 115, 121 КК, і на суміжні склади Розділу XIX.

Принциповість позиції ВП ВС стає наочною в проекції на санкції за вчинені злочини. Так, ст. 433 КК (насильство над населенням у районі воєнних дій) передбачає від трьох до восьми років позбавлення волі. Ст. 434 КК (погане поводження з військовополоненими) – до трьох років. Натомість ст. 438 КК передбачає від восьми до дванадцяти років за ч. 1, а в разі поєднання з умисним вбивством за ч. 2 – від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі. Контраст у каральній складовій ілюструє, чому застосування ст. 438 КК як спеціальної норми є догматично правильним. Воно дозволяє уникнути подвійного ставлення у провину (*ne bis in idem*) і водночас відображає реальний ступінь суспільної небезпеки цих діянь.

Без принципу ВП ВС склалася б парадоксальна ситуація. Серйозне порушення Женевських конвенцій, що становить воєнний злочин, могло б кваліфікуватися за ст. 434 КК із максимумом три роки. Це порушувало б принцип *gravity* Римського статуту й вимогу про дієве переслідування серйозних порушень МГП за спільною ст. 1 Женевських конвенцій 1949 р.

Позиція ВП ВС оголює важливе юридичне питання: чи зберігають ст. 432–435 КК самостійне значення за ефективного функціонування ст. 438 КК. У літературі представлено дві позиції. Проблематику кваліфікації окремих діянь, передусім тих, що шкодять власності, на межі ст. 438 КК і суміжних складів детально розглянуто в новітніх дослідженнях [12].

Перша позиція обстоює декриміналізацію цього сегмента Розділу XIX (передусім ст. 433–434) з посиленням ст. 438 КК. Її прихильники бачать у цих складах рудимент радянської доктрини, що втратив самостійну сферу застосування. Другу позицію поділяємо й ми. Вона наполягає на збереженні цих норм як запасного механізму. Він потрібен для випадків, коли діяння не сягає рівня серйозного порушення МГП або коли обвинувачення не здатне довести *pexus-zv'yazok*. У таких маргінальних, але ймовірних ситуаціях усунення ст. 433 і 434 КК створило б вакуум у сфері статутного порядку й дисципліни в районах бойових дій.

Наша позиція наступна: ст. 432–435 КК потребують не декриміналізації, а модернізації диспозицій. Їх слід переписати так, щоб вони однозначно відмежовувалися від ст. 438 КК і застосовувалися лише там, де серйозне порушення МГП довести неможливо. Такий підхід зберігає цілісність Розділу XIX і дає операційну чіткість слідчим, прокурорам і суддям. Аргумент про вакуум для слабо документованих проваджень, де *pexus-zv'yazok* не доведено поза розумним сумнівом, переконує нас, що повна декриміналізація створила б більше проблем, ніж розв'язала.

Першим прецедентом застосування ст. 438 КК під час повномасштабної агресії став вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 23.05.2022 у справі громадянина РФ В. Шишимаріна. 28.02.2022 він здійснив прицільні постріли в неозброєного цивільного на велосипеді [33]. Суд кваліфікував дії за ч. 2 ст. 438 КК (порушення законів та звичаїв війни, поєднане з умисним убивством). Додаткової кваліфікації за ст. 115 КК суд не застосував. Рішення випередило подальшу позицію ВП ВС, але повністю з нею узгоджується.

Подальшим орієнтиром є вирок Новозаводського районного суду м. Чернігова від 02.11.2022 у справі громадян РФ, які протягом березня 2022 року в окупованому селі Чернігівщини жорстоко поводитися з цивільними [34]. Автором досліджень вказаний вирок з матеріалів, які знаходяться у вільному доступі з огляду на обмеження публікації тексту у ЄДРСР. Суд застосував ч. 1 ст. 438 КК через бланкетну відсилку до ст. 3 Женевської конвенції IV 1949 р. [31]. Аналогічну логіку демонструє низка пізніших вироків районних судів, де дії військовослужбовців ЗС РФ кваліфікувалися за ст. 438 КК без додаткової оцінки за нормами Розділу XIX.

Ключовим стандартом для національного суду лишається практика ЄСПЛ за ст. 7 Конвенції. У справі *Kononov v. Latvia* (заява № 36376/04, рішення від 17.05.2010) ЄСПЛ дійшов висновку, що чинне на момент подій 1944 року міжнародне право не передбачало строків давності за воєнні злочини. Тому провадження проти заявника не порушувало принципу *nullum crimen sine lege* [35]. Цей висновок застосовний до українських проваджень, де діяння 2014 року кваліфікуються за ст. 438 КК у редакції, чинній на час їх вчинення.

У справі *Korbely v. Hungary* (заява № 9174/02, рішення від 19.09.2008) ЄСПЛ розвинув стандарт доступності та передбачуваності закону. Суд наголосив, що бланкетні норми не суперечать ст. 7 Конвенції [37], якщо обвинувачений мав об'єктивну можливість усвідомлювати протиправність діяння через знання міжнародних звичаєвих норм [36]. Цей стандарт виправдовує конструкцію ст. 438 КК і водночас підвищує вимоги до якості мотивування вироків.

Судова практика підтверджує висновки, зроблені у підрозділі 5.2. Воєнні та військові правопорушення є самостійними інститутами. При формальному перетині норм пріоритет надається ст. 438 КК як спеціальній. Норми ст. 432–435 КК зберігають резервну функцію для випадків, коли поріг серйозного порушення МГП не досягнуто або nexus-зв'язок не доведено. Рациональним шляхом їх еволюції є модернізація з прив'язкою до таких ситуацій, а не повна декриміналізація.

5.4. Порівняльно-правовий аналіз законодавства Польщі, Німеччини та Франції

Вибір цих трьох юрисдикцій зумовлений трьома міркуваннями. По-перше, кожна представляє самостійну модель кодифікації. Польська – інкорпорацію в єдиний КК. Німецька – окремий кодекс міжнародних злочинів (*Völkerstrafgesetzbuch*). Французька – окрему книгу КК і паралельний Кодекс військового правосуддя. По-друге, усі три держави є членами ЄС і учасниками Римського статуту, що робить їх досвід релевантним для України. По-третє, кожна мала власний імпульс для реформ: Польща – адаптацію до Римського статуту, Німеччина – створення *VStGB* у 2002 році, Франція – Закон № 2010-930 від 09.08.2010.

5.4.1. Польща: бінарна модель усередині єдиного КК

Польський Кодекс карний від 06.06.1997 (далі – КК РП) інкорпорує норми про воєнні злочини в Розділ XVI “*Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne*” (ст. 117–126). Норми про військові правопорушення винесено в окрему військову частину з семи розділів (ст. 317–363) [30]. Така архітектура структурно близька до української – Розділ XX і Розділ XIX. Вона використовує однотипне розрізнення: *przestępstwa wojenne* і *przestępstwa wojskowe*. На відміну від України, польський законодавець оперує цією парою послідовно з 1997 року, що зменшує термінологічні розбіжності.

Ст. 123 КК РП передбачає відповідальність за вбивства, тяжкі тілесні ушкодження та інші серйозні порушення прав осіб під міжнародно-правовим захистом, із покаранням до довічного позбавлення волі. Ст. 124 КК РП криміналізує примушування захищуваних осіб служити у збройних силах противника, депортацію, тілесні покарання й позбавлення права на справедливий суд. Ст. 125–126 КК РП захищають культурні цінності й забороняють використання знаків Червоного Хреста. Принципова відмінність від ст. 438 КК – у казуальній, а не бланкетній конструкції. Польський законодавець розписав конкретні склади без загальної відсилки до МГП. Така техніка усуває проблему передбачуваності, на яку ЄСПЛ звертав увагу в *Korbely v. Hungary* [36]. Водночас вона потребує постійного оновлення норм слідом за розвитком міжнародного права.

5.4.2. Німеччина: окремий кодекс міжнародних злочинів і розмежування відповідальності керівників (командирів)

Німеччина обрала іншу модель. Законом про кодекс злочинів проти міжнародного права (*Völkerstrafgesetzbuch*, далі – *VStGB*) від 26.06.2002 законодавець виокремив міжнародні злочини в самостійний акт, відокремлений від Кримінального кодексу (*StGB*) [29]. Цей крок мав на меті повну імплементацію Римського статуту. *VStGB* поділяється на загальні положення і Особливу частину зі складами геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів. § 1 *VStGB* закріплює універсальну юрисдикцію: німецькі суди компетентні розглядати ці злочини незалежно від місця вчинення та громадянства фігурантів.

Німецьку модель відрізняє розщеплення інституту відповідальності керівників (командирів) (*Vorgesetztenverantwortlichkeit*) на три норми з різною правовою природою, формою вини та суворістю покарання. Основну концепцію закріплено в § 4 *VStGB*: військовий командир або інший начальник, що умисно не перешкоджає підлеглому у вчиненні злочину за міжнародним правом, карається безпосередньо як виконавець. § 14 *VStGB* установлює самостійний і менш тяжкий склад порушення обов'язку нагляду. Командир, що умисно або через

необережність порушив обов'язок нагляду, унаслідок чого підлеглий учинив злочин, карається м'якше – до п'яти років за умисне порушення, до трьох – за необережне. § 15 VStGB установлює відповідальність за неповідомлення компетентних органів про вже вчинений підлеглим злочин. Чинний § 13 VStGB у цій схемі стосується злочину агресії і до командної відповідальності не належить.

Така німецька конструкція відрізняється від французької, польської та української моделей. Ст. 31-1 КК України утвердила одну консолідовану норму про командну відповідальність із диференційованим стандартом для військових і цивільних начальників, не розщеплюючи її на окремі делікти. Українська модель концептуально ближча до ст. 28 Римського статуту, ніж до трьохелементної конструкції VStGB; три способи імплементації командної відповідальності проаналізовано в новітній доктрині [17]. Німецький досвід заслуговує уваги як орієнтир для дальшого опрацювання необережної відповідальності керівників – питання, поки що недостатньо розробленого в українській доктрині.

На основі § 1 VStGB Вищий земельний суд Кобленца у вироку від 13.01.2022 засудив Анвара Раслана, колишнього офіцера сирійських спецслужб, до довічного позбавлення волі за злочини проти людяності. Наскільки вдалося оцінити інформацію автором статті, вочевидь, це був перший у світовій практиці випадок ефективного переслідування за міжнародні злочини сирійського режиму. Військові правопорушення в Німеччині регулює окремий Військово-кримінальний закон (Wehrstrafgesetz, WStG) 1957 року, що зберігає автономію військового кримінального права [40].

5.4.3. Франція: компромісна модель з універсальною юрисдикцією

Франція утвердила третю модель. Воєнні злочини інкорпоровано в Кримінальний кодекс через окрему книгу (Livre IV bis “Des crimes et des délits de guerre”, ст. 461-1 – 462-11) [24], додану Законом № 2010-930 від 09.08.2010 [41]. Ст. 461-1 Code pénal містить легальну дефініцію. Воєнні злочини – це передбачені цією книгою порушення, вчинені під час міжнародного або неміжнародного конфлікту й у зв'язку з ним, проти осіб або майна, передбачених у статтях 461-2 – 461-31. Структура норм значно деталізованіша за українську ст. 438 КК. Ст. 461-2 – 461-7 захищають особу, ст. 461-8 – 461-18 криміналізують конкретні дії, ст. 461-19 – 461-29 встановлюють відповідальність за заборонені засоби й методи ведення війни, ст. 461-30 – 461-31 регулюють специфіку неміжнародних конфліктів.

Французька модель проводить різницю між crimes de guerre (тяжкі форми, з покаранням від п'ятнадцяти років до довічного) і délits de guerre (менш тяжкі, до десяти років). Цей поділ зазнавав юридичної критики, передусім з боку Національної консультативної комісії з прав людини. Її доводи полягали у тому, що поділ не має прямого підґрунтя в Римському статуті й може створювати штучну диференціацію режимів відповідальності за злочини однорідної природи. Ст. 689-11 Code de procédure pénale [42] встановлює універсальну юрисдикцію щодо воєнних злочинів за умови проживання підозрюваного на території Республіки. Військові правопорушення регулює окремий Кодекс військового правосуддя (Code de justice militaire) [43].

Сублімуючи вищевикладене, таке порівняння дає змогу виокремити три моделі регулювання у континентальному праві. Польську – єдиний КК із відокремленими розділами. Німецьку – два самостійні акти (VStGB і WStG). Французьку – окрему книгу в КК і окремий Кодекс військового правосуддя. Україна після Закону № 4012-IX укорінилася в інкорпораційній моделі, близькій до польської, але з власними рисами. На відміну від ст. 123 КК РП, ст. 438 КК побудована не казуально, а бланкетно. На відміну від ст. 461-1 Code pénal, легальна дефініція воєнного злочину в українському праві відсутня. На відміну від тричленної конструкції VStGB, ст. 31-1 КК містить єдину консолідовану норму про командну відповідальність. Аналіз цих моделей слугує основою для пропозицій законодавчих змін далі у Висновках.

5.5. Постратифікаційний контекст: реформа 2024 року та її значення для розмежування

Прийняття Закону № 3909-IX від 21.08.2024 [2] формально завершило двадцятичотирирічний шлях, розпочатий підписанням Статуту 20.01.2000. Юридичні наслідки кроку не зводилися до самої ратифікації. Одночасно ухвалено імплементаційний Закон № 4012-IX від 09.10.2024 (чинний із 24.10.2024) [3], що реформував Особливу й Загальну частини КК. Україна з 01.01.2025 стала повноправним учасником системи МКС.

Для теми статті важливо, що в Україні розгорнулася і дістала розв'язки дискусія про модель імплементації Римського статуту. Дві групи депутатів внесли законопроекти № 11538 [4] і супровідний № 11539 від 02.09.2024 [5]. Вони пропонували винести відповідальність за геноцид, злочини проти людяності, військові злочини й агресію в окремий акт – за моделлю VStGB. Альтернативу – інтеграцію цих складів у наявну архітектуру КК – обстоював президентський законопроект № 11484, що став Законом № 4012-IX [44].

Дискусія розв'язалася на користь інкорпораційного підходу. Законопроекти № 11538 і № 11539 не підтримано, а Закон № 4012-IX набув чинності. Цей вибір узгоджується з принципом єдності кримінального законодавства за ч. 1 ст. 3 КК і дозволив уникнути колізій, на які звертали увагу правозахисні організації, як-от Українська Гельсінська спілка з прав людини [45]. Критику законопроектів 11538/11539 з боку К. П. Задої щодо термінологічних розбіжностей з Римським статутом [16] у такому світлі слід оцінювати як ретроспективний аргумент на користь уже втіленої моделі.

Важливе значення для теми мають конкретні новели Закону № 4012-IX, які ми спробуємо описати далі.

По-перше, запроваджено інститут командної відповідальності у ст. 31-1 КК. Норма інтегрує в систему співучасті механізм відповідальності керівників за нездійснення контролю. Як показано в підрозділі 5.2.3, ст. 31-1 КК застосовується лише до ст. 437, 437-1, 438, 439, 442, 442-1 КК. Це обмеження підтверджує тезу про автономію міжнародних злочинів. Командна відповідальність зарезервована саме для них і не охоплює Розділ XIX.

По-друге, введено окремий склад «Злочини проти людяності» (ст. 442-1 КК). Це закрило одну з найбільших прогалин: до жовтня 2024 року самостійної криміналізації цих злочинів у КК не було, що змушувало вдаватися до сурогатних кваліфікацій. Поява ст. 442-1 завершила формування четвірки *core international crimes* у Розділі XX – поряд зі ст. 437, 438 і 442.

По-третє, модернізовано диспозицію ст. 442 КК (геноцид) для відповідності ст. 6 Римського статуту, а саме щодо заподіяння серйозної психічної шкоди членам захищеної законом групи людей.

По-четверте, оновлено диспозицію ст. 438 КК у частині деталізації порушень законів та звичаїв війни, зі збереженням бланкетної відсилки. Принципова конструкція не змінилася, проте її наповнення наближене до сучасної редакції ст. 8 Римського статуту.

По-п'яте, скориговано норми Загальної частини щодо універсальної юрисдикції, що створює основу для переслідування міжнародних злочинів незалежно від місця вчинення та громадянства фігурантів.

Кожна новела імплементує положення Римського статуту й водночас посилює межу між військовими (міжнародними) і військовими (національними) правопорушеннями. Основні нововведення сконцентровано в Розділі XX і Загальній частині, тоді як на Розділ XIX вони суттєвого впливу не справили. Це підтверджує системно-структурне розведення категорій. Законодавець реформує саме той пласт, що реалізує міжнародно-правові зобов'язання, не торкаючись внутрішнього правопорядку Збройних Сил.

Окремої уваги заслуговує застереження ст. 2 Закону № 3909-IX. Протягом семи років після набрання Статутом чинності для України вона не визнає юрисдикцію МКС щодо військових злочинів (ст. 8 Статуту), коли їх імовірно вчинено її громадянами. Це обмеження стосується саме військових злочинів і не поширюється на геноцид (ст. 6), злочини проти людяності (ст. 7) і злочин агресії (ст. 8bis).

Юридичну природу застереження ми оцінюємо як подвійну. З одного боку, воно захищає українських військовослужбовців від можливого переслідування МКС за окремі епізоди, кваліфікацію яких можна оскаржувати. З іншого – воно зміщує тягар судової відповідальності на національну систему правосуддя. В умовах перевантаженості провадженнями за ст. 438 КК це ставить перед судочинством складні вимоги. Правозахисні організації попереджають, що крок може ускладнити цілісне переслідування міжнародних злочинів, імовірно вчинених на території України після 01.01.2025. Прагматизм застереження зрозумілий з урахуванням безпекової ситуації. Проте сім років мають бути використані для розбудови національної інфраструктури переслідування військових злочинів, а не для відтермінування пов'язаних проблем.

Якщо підводити підсумок пострафікаційного контексту, реформа 2024 року, втілена в законах № 3909-IX і № 4012-IX, змінила правове поле розмежування. Замість дроблення системи

на «звичайну» (КК) і «міжнародну» (окремий акт) законодавець обрав єдиний КК як інструмент імплементації Римського статуту. Новели вписано в Розділ XX і Загальну частину, що посилює межу між воєнними злочинами (ст. 438 КК, ст. 442, 442-1, ст. 31-1) і військовими правопорушеннями (Розділ XIX). Дальша робота має зосереджуватися не на зміні архітектури, а на доопрацюванні диспозиції ст. 438 КК (зокрема дефініції), модернізації норм Розділу XIX, що дублюють ст. 438 КК, і моніторингу практики застосування ст. 31-1 КК.

6. Conclusions

Розмежування воєнних і військових кримінальних правопорушень – не суто лексична чи дидактична проблема. Це вузол кримінально-правової теорії, від розв'язання якого залежить ефективність переслідування за найтяжчі злочини часів збройної агресії. Узагальнення результатів дає підстави для кількох тез.

Перша теза стосується природи розмежування. Воєнні (ст. 438 КК) і військові (Розділ XIX КК) правопорушення відрізняються за всіма чотирма елементами складу. За об'єктом – міжнародний правопорядок проти встановленого порядку несення служби. За об'єктивною стороною – бланкетна конструкція з контекстуальним елементом і пехус-зв'язком проти казуальної конструкції внутрішньоінституційних порушень. За суб'єктом – загальний з інститутом командної відповідальності (ст. 31-1 КК) проти спеціального. За суб'єктивною стороною – умисел з усвідомленням обставин конфлікту проти умислу чи, у прямо передбачених КК випадках, необережності. Подібність зводиться до часової та просторової ситуативності. Обидві категорії проявляються переважно у воєнний час, що породжує ілюзію близькості. Подолання цієї ілюзії потребує послідовної юридичної та законодавчої дисципліни.

Друга теза – про правозастосовний пріоритет. Постанова Великої Палати ВС від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20 [25] закріпила пріоритет ст. 438 КК над іншими нормами Особливої частини – правило, яке доктрина зводить до *lex specialis derogat legi generali* і яке поширюється на норми Розділу XIX. Діяння, що охоплюються заборонами МГП і становлять їх серйозне порушення, кваліфікуються виключно за ст. 438 КК. Це орієнтир для слідчих, прокурорів і суддів, що фактично витіснив низку норм Розділу XIX зі сфери активного застосування. Водночас ці норми зберігають резервну функцію. Її підкреслює і диспропорція санкцій: 3–8 років за ст. 433 КК і до 3 років за ст. 434 КК проти 8–12 років або довічного позбавлення волі за ст. 438 КК.

Третя теза – компаративна й контекстуальна. Зіставлення із законодавством Польщі, Німеччини і Франції показало, що українська модель після Закону № 4012-IX укорінилася в інкорпораційному підході. Розв'язавши дискусію між моделлю окремого закону та моделлю інкорпорації, законодавець обрав другий шлях. Він посилює межу між Розділом XX і Розділом XIX. Реформа 2024 року змінила контекст обговорення. Тепер це не суто теоретичне питання, а продукт оновленого нормативного середовища, де ст. 31-1, ст. 442-1, оновлені ст. 438 і ст. 442 утворюють самостійний контур міжнародних злочинів.

З огляду на викладене, ми формулюємо чотири пропозиції *de lege ferenda* (законодавчих змін).

Перша пропозиція. Доповнити ст. 438 КК новою частиною з легальною дефініцією воєнного злочину. Пропонуємо таку модельну редакцію: «Воєнні злочини – це порушення законів і звичаїв війни, передбачені чотирма Женевськими конвенціями 1949 року, Додатковими протоколами до них 1977 і 2005 років, Римським статутом Міжнародного кримінального суду 1998 року та нормами звичаєвого міжнародного гуманітарного права, вчинені під час міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту й у зв'язку з ним проти осіб або майна, що користуються міжнародно-правовим захистом». Така редакція забезпечить стандарт передбачуваності за ст. 7 Конвенції [37], виявлений у практиці ЄСПЛ [35; 36], і слугуватиме орієнтиром для слідчо-прокурорської практики.

Друга пропозиція – модернізувати диспозиції ст. 432–435 КК так, щоб однозначно відмежувати їх від ст. 438 КК у частині, де остання є спеціальною нормою. Мета – зберегти ст. 432–435 КК як резервний механізм для випадків, коли поріг серйозного порушення МГП не досягнуто або пехус-зв'язок не доведено поза розумним сумнівом. Повна декриміналізація цих норм передчасна. Вона створила б ризик правового вакууму для маргінальних, але ймовірних ситуацій. Раціональний шлях – переписати диспозиції з прив'язкою саме до таких ситуацій.

Третя пропозиція – підтримати обраний інкорпораційний шлях імплементації Римського статуту, втілений у Законі № 4012-IX, як такий, що узгоджується з принципом єдності кримінального законодавства (ч. 1 ст. 3 КК). Подальша робота має фокусуватися не на зміні архітектури, а на доопрацюванні окремих положень: дефінітивних елементів ст. 438 КК (перша пропозиція), узгодженні термінології складів Розділу XX з Римським статутом і формуванні узагальнень практики застосування ст. 31-1 і 442-1 КК.

Четверта пропозиція. Доопрацювати редакцію ст. 49 КК у частині незастосування строків давності до воєнних злочинів. Чинна ч. 5 ст. 49 КК уже виключає застосування строків давності щодо осіб, які вчинили злочини за ст. 437–439, 442, 442-1 КК, що підтверджує й новітня судова аналітика [1]. Положення відповідає Конвенції ООН 1968 р. [38] і практиці ЄСПЛ [35]. Доцільне не запровадження нової норми, а перегляд чинного формулювання з огляду на новели Закону № 4012-IX, щоб усунути можливі прогалини – як у ст. 49, так і в системно пов'язаній ст. 80 КК.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у трьох напрямках. Це аналіз конкуренції ст. 438 КК зі ст. 437 КК і ст. 442, 442-1 КК стосовно багатоаспектних діянь. Це вивчення процесуальних особливостей доказування контекстуального елемента й nexus-зв'язку в практиці українських судів. Це емпіричний аналіз перших проваджень за ст. 31-1 КК у міру накопичення судової практики.

References

1. Kryshevych, O. V. (2026). Voienni zlochyny: problemni pytannia kvalifikatsii ta rozmezhuvannia z sumizhnymu kryminalnymu pravoporushenniamy [War crimes: Problematic issues of qualification and distinction from related criminal offenses]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya: Pravo*, 4(93), 125–130. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.18> (in Ukrainian)
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *Pro ratyfikatsiiu Rymskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do noho* [On ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and amendments to it] (Law of Ukraine No. 3909-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20> (in Ukrainian)
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalno-protsesualnoho kodeksiv Ukrainy u zviazku z ratyfikatsiiu Rymskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do noho* [On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in connection with the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and amendments to it] (Law of Ukraine No. 4012-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20> (in Ukrainian)
4. Bakumov, O. S., Osadchuk, A. P., Pavliuk, M. V., Nekliudov, V. M., Bozyk, V. I., Zakharченко, V. V., Danutsa, O. A., Ionushas, S. K., Vintoniak, O. V., Vatrash, V. A., Kostiuukh, A. V., Kravchuk, Ye. M., Bondarenko, O. V., Yatsyk, Yu. H., Vahner, V. O., Bezuhla, M. V., Horobets, O. S., Minko, S. A., Kamelchuk, Yu. O., ... Bezhin, V. Yu. (2024). *Pro kryminalnu vidpovidalnist za mizhnarodni zlochyny* [On criminal liability for international crimes] (Draft Law of Ukraine No. 11538). <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44789> (in Ukrainian)
5. Bakumov, O. S., Osadchuk, A. P., Pavliuk, M. V., Nekliudov, V. M., Bozyk, V. I., Zakharченко, V. V., Danutsa, O. A., Ionushas, S. K., Vintoniak, O. V., Vatrash, V. A., Kostiuukh, A. V., Yatsyk, Yu. H., Vahner, V. O., Bezuhla, M. V., Horobets, O. S., Minko, S. A., Kamelchuk, Yu. O., Zub, V. O., Shtepa, S. S., ... Bezhin, V. Yu. (2024). *Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalno-protsesualnoho kodeksiv Ukrainy u zviazku iz pryiniattiam Zakonu Ukrainy "Pro kryminalnu vidpovidalnist za mizhnarodni zlochyny"* [On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in connection with the adoption of the Law of Ukraine "On criminal liability for international crimes"] (Draft Law of Ukraine No. 11539). <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44790> (in Ukrainian)
6. Karpenko, M. I. (2018). *Zlochyny proti vstanovlenoho poriadku nesennia viiskovoi sluzhby (viiskovi zlochyny): teoretychni ta prykladni aspekty* [Crimes against the established order of military service (military crimes): Theoretical and applied aspects] (Monograph). Natsionalna Akademiia Upravlinnia. https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/343/3_Zlochyni%20proti%20vstanovlenogo%20porjadku_vnutri.pdf?srsId=AfmBOomeswYJ5L1dZeMyVRMIT_7IQEDlv6rB07wBMxkgx0b4JnxBq40 (in Ukrainian)
7. Kharytonov, S. O. (2019). *Viiskovi zlochyny: poniattia, systema ta prablemy kvalifikatsii* [Military crimes: Concept, system and problems of qualification] (Doctoral dissertation, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine). <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16872> (in Ukrainian)
8. Oleshchuk, L. O. (2026). Obiekt viiskovykh sluzhbovykh kryminalnykh pravoporushen [Object of military official criminal offenses]. *Analitychno-Porivnialne Pravoznavstvo*, 2(1), Article 69. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.69> (in Ukrainian)

9. Kolomiets, N. V., & Brovko, A. V. (2024). Kryminalno-pravova kharakterystyka viiskovykh kryminalnykh pravoporushen [Criminal-legal characteristics of military criminal offenses]. *Analitychno-Porivnialne Pravoznavstvo*, (2), 574–578. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.97> (in Ukrainian)
10. Hlovoiuk, I. V. (2023). *Vyroky za st. 438 KK Ukrainy: porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny (z 24 liutoho 2022 roku)* [Judgments under Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine: Violation of the laws and customs of war (since February 24, 2022)]. Vyshcha Shkola Advokatury NAAU. <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna> (in Ukrainian)
11. Kolomiets, N. V., & Luhyna, Ye. Yu. (2024). Problemni aspekty kvalifikatsii voiennykh zlochyniv v Ukraini [Problematic aspects of qualification of war crimes in Ukraine]. *Analitychno-Porivnialne Pravoznavstvo*, (3), Article 80. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.80> (in Ukrainian)
12. Orlov, Yu. V. (2025). Okremi problemy kvalifikatsii voiennykh zlochyniv, shcho zapodiuiut shkodou vlasnosti [Certain problems of qualification of war crimes causing property damage]. *Visnyk Kryminolohichnoi Asotsiatsii Ukrainy*, 34(1), 34–49. <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.02> (in Ukrainian)
13. Kolomiets, N. V., & Luhyna, Ye. Yu. (2024). Kryminalno-pravova kharakterystyka samovilnoho zalyshennia viiskovoi chastyny abo mistsia sluzhby. Analiz obiektyvnykh i subiektyvnykh oznak [Criminal-legal characteristics of unauthorized abandonment of a military unit or place of service: Analysis of objective and subjective signs]. *Analitychno-Porivnialne Pravoznavstvo*, (2), Article 98. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.98> (in Ukrainian)
14. Hlovoiuk, I. V. (2024). *Novely KK Ukrainy ta KPK Ukrainy. Implementatsiia Rym'skoho statutu Mizhnarodnogo kryminalnogo sudu* [Novelties of the CC of Ukraine and CPC of Ukraine: Implementation of the Rome Statute of the International Criminal Court]. Vyshcha Shkola Advokatury NAAU. <https://www.hsa.org.ua/blog/novelii-kk-ukrayini-ta-kpk-ukrayini-implementaciia-rim'skogo-statutu-mizhnarodnogo-kryminalnogo-sudu-irina-gloviuk> (in Ukrainian)
15. Karpenko, M. I. (2025). Kryminalna vidpovidalnist za mizhnarodni zlochyny: pytannia zakonodavchoho vyrishennia [Criminal liability for international crimes: Issues of legislative resolution]. *Informatsiia i Pravo*, 1(52). [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1\(52\).324726](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1(52).324726) (in Ukrainian)
16. Zadoia, K. P. (2024). Zauvazhennia do zakonoproiektu № 11538 “Pro kryminalnu vidpovidalnist za mizhnarodni zlochyny” [Comments on Draft Law No. 11538 “On criminal liability for international crimes”]. *Yevropeiska Pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/12/6/7200052> (in Ukrainian)
17. Fedorovych, N. A. (2025). Pravova pryroda komandnoi vidpovidalnosti [Legal nature of command responsibility]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnogo Universytetu. Serii: Pravo*, 3(89), 288–294. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.43> (in Ukrainian)
18. Plutytska, K. M., & Kovtun, K. O. (2025). Kryminalna vidpovidalnist za voienni zlochyny v konteksti mizhnarodnogo ta natsionalnogo prava [Criminal liability for war crimes in the context of international and national law]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnogo Universytetu. Serii: Pravo*, 4(90), 117–122. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.16> (in Ukrainian)
19. Plutytska, K. M., & Kovtun, K. O. (2025). Kryminalna vidpovidalnist viiskovykh komandyriv, inshykh osib, yaki faktychno diut yak viiskovi komandyry, ta inshykh nachalnykiv za natsionalnym ta mizhnarodnym kryminalnym pravom [Criminal liability of military commanders, other persons effectively acting as military commanders, and other superiors under national and international criminal law]. *Analitychno-Porivnialne Pravoznavstvo*, 4(3), Article 15. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.15> (in Ukrainian)
20. Velyka Palata Verkhovnoho Sudu. (2024). *Daidzhast sudovoi praktyky Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu (sichen – berezen 2024 roky)* [Digest of judicial practice of the Grand Chamber of the Supreme Court (January – March 2024)]. <https://lnk.ua/86gAv3RaN> (in Ukrainian)
21. Henckaerts, J.-M., & Doswald-Beck, L. (Eds.). (2005). *Customary international humanitarian law* (Vols. 1–2). International Committee of the Red Cross & Cambridge University Press. <https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl>
22. Karchevskiy, M. V. (2026). Tendentsii kryminalno-pravovoi protydii zlochynam, yaki vchyniaut viiskovosluzhbovtisi: analiz danykh ofitsiinoi kryminalnoi statystyky [Trends in criminal law response to crimes committed by military personnel: Analysis of official criminal statistics data]. *Aktualni Problemy Prava: Teoriia i Praktyka*, (52), 163–174. <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2026-52-2-163-174> (in Ukrainian)
23. Verkhovna Rada of Ukraine. (2018). *Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh kategorii kryminalnykh pravoporushen* [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the simplification of pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses] (Law of Ukraine No. 2617-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (in Ukrainian)
24. *Code pénal* (France). Livre IV bis: Des crimes et des délits de guerre (Articles 461-1 à 462-11). Légifrance. <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section/lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000022681796>

25. Velyka Palata Verkhovnoho Sudu. (2024). *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 28.02.2024 u spravi № 415/2182/20* [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated February 28, 2024, in case No. 415/2182/20] (proceedings No. 13-15ks22). Yedynyi Derzhavnyi Reistr Sudovykh Rishen. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176> (in Ukrainian)
26. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine] (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вп> (in Ukrainian)
27. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine] (2001). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (in Ukrainian)
28. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine] (2012). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (in Ukrainian)
29. *Völkerstrafgesetzbuch* [Code of Crimes against International Law] (VStGB) (2002) (Bundesrepublik Deutschland). <https://www.gesetze-im-internet.de/vstgb>
30. *Kodeks karny* [Penal Code] (1997) (Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970880553>
31. *Zhenevski konvetsii pro zakhyst zhertv viiny vid 12.08.1949 ta Dodatkovi protokoly do nykh vid 08.06.1977* [Geneva Conventions for the protection of war victims of 12.08.1949 and Additional Protocols to them of 08.06.1977]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (in Ukrainian)
32. *Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu vid 17.07.1998* [Rome Statute of the International Criminal Court of 17.07.1998]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (in Ukrainian)
33. Solomianskyi District Court of Kyiv. (2022). *Vyrok Solomianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 23.05.2022* [Judgment of the Solomianskyi District Court of Kyiv dated 23.05.2022]. Yedynyi Derzhavnyi Reistr Sudovykh Rishen. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104432094> (in Ukrainian)
34. Novozavodskyi District Court of Chernihiv. (2022). *Vyrok Novozavodskoho raionnoho sudu m. Chernihova vid 02.11.2022* [Judgment of the Novozavodskyi District Court of Chernihiv dated 02.11.2022]. Yedynyi Derzhavnyi Reistr Sudovykh Rishen. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107111142> (in Ukrainian)
35. Kononov v. Latvia, no. 36376/04, Grand Chamber judgment of 17 May 2010. European Court of Human Rights. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-117950>
36. Korbely v. Hungary, no. 9174/02, Grand Chamber judgment of 19 September 2008. European Court of Human Rights. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88429>
37. *Konvetsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 (ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 475/97-VR vid 17.07.1997)* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 04.11.1950 (ratified by the Law of Ukraine No. 475/97-VR of 17.07.1997)]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (in Ukrainian)
38. *Konvetsiia pro nezastosuvannia stroku davnosti do voienykh zlochyniv i zlochyniv proty liudstva vid 26.11.1968* [Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity of 26.11.1968]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_168 (in Ukrainian)
39. Prosecutor v. Tadić, Case No. IT-94-1-AR72, ICTY Appeals Chamber, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction of 2 October 1995. <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1997/40193>
40. *Wehrstrafgesetz* [Military Penal Code] (WStG) in der Fassung der Bekanntmachung vom 24.05.1974 (Bundesrepublik Deutschland). <https://www.gesetze-im-internet.de/wstrg>
41. *Loi n° 2010-930 du 9 août 2010 portant adaptation du droit pénal à l'institution de la Cour pénale internationale* [Law No. 2010-930 of August 9, 2010, on the adaptation of criminal law to the institution of the International Criminal Court] (France). Légifrance. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/IORFTEXT000022681235>
42. *Code de procédure pénale* [Code of Criminal Procedure] (France), Article 689-11. Légifrance. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154
43. *Code de justice militaire* [Code of Military Justice] (France). Légifrance. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071360
44. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalno-protsesualnoho kodeksiv Ukrainy u zviazku z ratyfikatsiiu Rymskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do nioho* [On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in connection with the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and amendments to it] (Draft Law of Ukraine No. 11484, enacted as Law No. 4012-IX). <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44899> (in Ukrainian)
45. Ukrainiska Khelsinska Spilka z Prav Liudyny. (2024). *Shchodo zakonoproiektiv № 11538 ta № 11539* [Regarding draft laws No. 11538 and No. 11539]. <https://www.helsinki.org.ua> (in Ukrainian)